

Ajatuksia hyvästä elämästä

Jürgen Habermasin näkökulma yhteisöllisyyteen *

Saksalaisen filosofin Jürgen Habermasin tekstit antavat kosolti ajattelemisen aihetta kysyttäessä, millaisten ehtojen vallitessa yksilö voi asettaa kysymyksen identiteetistä, itsenä olemisesta. Tuskin on aivan väärin ajatella Habermasin haluavan estää modernin ihmisen identiteettiä murentumasta. Tässä mielessä hänen ajatteluaan voi avata ”hyvän elämän” käsitteen avulla. Häntä askarruttaa myös ihmisen minuuksien täyden ihmisyyden mielessä tai hän pohtii ihmisen mahdollisuutta kasvaa alamaiseksi kansalaiseksi.

OIKEUS, FILOSOFIA, OIKEUSFILOSOFIA

Oikeus määrittää pohjimmaltaan sitä, millaista on hyvä elämä ihmisten yhteisössä. Tässä erityisessä katsannossa oikeus on aina eettistä, moraalista. Se on valtakoneiston vahvistama ja viralliseksi ”jäädettävä” eettis-moraalinen kannanotto yhteisöllisyyteen. Tätä kautta löydämme myös yhden ulottuvuuden siihen, mitä filosofialla – ja sen myötä oikeusfilosofialla – voi olla annettavana oikeutta koskevalle pohdiskelulle. Ymmärrän oikeusfilosofian tällöin yleisen filosofian osana, joka pohtii muun muassa oikeuden alkuperää, sen tehtävää yhteiskunnassa ja – väljästi puhuen – oikeuden ”olemusta”.

Näin tulkitun oikeusfilosofian anti ei ole välittömästi hyödynnettävissä arkitoimissa, esimerkiksi asianajajan jokapäiväisessä työssä. Asianajajan tieto on paljossa ”tekijän tietoa”, se on oikeuden teknisen apparatuurin hallintaa (oikeussäännösten tulkintaa ja niiden soveltamista yksittäisiin tilanteisiin). Se on monessa mielessä välillistä ja ajallisesti pitkävaikutteista.

Otto Brusiin sanoi lakimiehen tehtäväkenttää ajatellessaan: Lakimiehet pyytävät oikeusfilosofiasta leipää ja oikeusfilosofi antaa heille kiven. Totta. Niin on monesti käynyt ja näyttää nykypäivänkin oikeusfilosofiassa käyvän. Oikeusfilosofin ajatuskoneisto etäänny lakimieskäytännöistä tavalla, joka saa monen luokittamaan sen goetheläisittäin ”harmaaksi teoriaksi”, jossa elämänpuun vihreät oksat ovat kuivettuneet ja rapisevat pois. Tämä ilmeinen vaara on syytä tiedostaa ja ottaa vakavasti.

Yksi tapa säilyttää kytkentä filosofisen ajattelun ja lakimiesamatien välillä on vahvistaa oikeusteorian roolia sekä perus-, jatko-

että täydennyskoulutuksessa. Oikeusteoria valaisee sitä, mitä on tulkinta, mitä tuomioiden perustelu, millaisia oikeuslähteitä tulee käyttää ja miten niitä (esimerkiksi EY-oikeuden valossa) tulee käyttää suhteessa toisiinsa. Se on lakimiehen perusammattitaitoa, jota ei saisi päästää rapistumaan. Uusiin hyvän kirvesmiehen koko ajan työkalujaan, ainakin teroittaa niitä. Miksi ei siis lakimies.

Oikeusteoria ja sen rooli ei kuitenkaan ole tässä teemani. Otsikko ”Ajatuksia hyvästä elämästä” ei juurikaan tarjoa tilaisuutta puntaroida esimerkiksi oikeudellisen ratkaisun perustelemisen sinänsä polttavaa ongelmaa. Haluan tietoisesti keskustella nimenomaan oikeusfilosofiasta, sen mahdollisesta annista lakimiehelle. Tuo anti on sangen välillistä ja usein koko lailla näkymätöntä, mutta silti ensiarvoisen tärkeää. Kysymys on yksinkertaisesti yhteiskunnassa elävän toimijan, tässä tapauksessa lakimiehen itsetuntemuksesta.

Erityisesti nopeasti muuttuva, entistä monimutkaisemmaksi käyvä ja globalisoituvaa maailmaa tekee yksilölle yhä vaikeammaksi tunnistaa olennaisuuksia. Informaatio lisääntyy huikeaa vauhtia, mutta tieto näyttää usein pikemminkin kutistuvan. Maailmankuvamme pirstoutuu ja meillä on käymässä niin kuin entiselle lehtimiehelle: Tiedämme jotakin yhä useammasta asiasta mutta tiedämme niistä entistä vähemmän.

Paljon puhuttu informaatioyhteiskunta on osaltaan radikaali käsitteekaannus. Elämme toki informaatioyhteiskunnassa, mutta emme suinkaan tietoyhteiskunnassa. Informaatiota meille

virtaa tuutin täydeltä, mutta siitä ei muodostu tietoa sanan aidossa mielessä. Tieto on näet tosi ja perusteltu uskomus jostakin asiasta. Informaation tulvassa meiltä jää useimmiten totuus koettelematta. Olemme valmiit uskomaan pelkkiin viesteihin (informaation pirstoutuneisiin osiin).

Mutta vaikka tietommekin kasvaisi, jää ymmärrys (viisaus) monesti saavuttamatta. Presidentti Urho Kekkonen oli aikanaan huolissaan siitä, ettei meillä ole malttia vaurastua. Nyt voisi sanoa, että meiltä puuttuu maltti viisastua. Emme jaksakaan pysähtyä peruskysymysten äärelle, kun on herkeämättä heittäydyttävä eteenpäin, valloitettava uusi ja tuntematon. Olemme ihmisen sukupuun toistaiseksi rauhattomin oksa. Meille on tärkeää liike, ei suunta mihin olemme menossa saati, että pysähtyisimme tuumaustunnille pohtimaan, mikä on ihmiselle hyväksi.

Nykyihminen on tästä syystä kadottamassa identiteettiään. Vielä edellisen vuosisadan puoleenväliin asti jokainen, vähäisinkin maan eläjä, löysi jostakin paikkansa: Nuorisoseurasta, työväenliikkeestä, osuuskaupasta, palokunnasta tai urheilusta. Yhteisö auttoi yksilöä vastaamaan kysymykseen, kuka minä olen. Nyt kaikki on pirstoutunut nykyihmisen ympäriltä, yhteisöllisyys on muuttunut ”olemisen sietämättömäksi keveydeksi” ja oman yksilöllisyyden varjelemiseksi. Juuri tässä yhteisöllisyyden katoamisessa näen suurimman modernia todellisuutta jäytävän ongelman. Ja siinä on myös yksi (oikeus)filosofian suurista haasteista alkaneella vuosituhannella.

Siinä syy, miksi yritän seuraavassa kurkistaa verhon taakse ja tunnistaa, mitä aikamme suurilla hengillä mahdollisesti on sanottavana. Onko heillä aseita vastaiskuun. Rajoitun käytettävissä olevan tilan puitteissa yhteen, itselleni merkittävään ajattelijaan. Hän on Jürgen Habermas, jonka joitakin ajatustavan piirteitä olen viimeiset vuosikymmenet yrittänyt välittää suomalaisen lakimieskunnan tietoisuuteen.

Pääongelmani saa tällä erää muodon: Onko Habermasilla mahdollisesti jotakin sanottavaa ”hyvästä yhteisöllisestä elämästä”. Hänen ajatteluunsa tutustuminen tuottaa ensituntumalta tässä suhteessa pettymyksen. Habermas ei kuulu niihin, jotka nimenomaisesti puntaroisivat ”ihmisen hyvää” tai ”hyvän elämän” tuntomerkkejä, eikä hän yritä vastata kysymykseen, kuka minä olen. Tässä Habermas on esimerkiksi Hannah Arendtiin verrattuna väärässä seurassa. Lähemmässä tarkastelussa löytyy kuitenkin kiinnekohtia, jotka vähintäänkin epäsuorasti liittävät Habermasin ”hyvän elämän” teoreetikoihin.

Habermasin tekstit antavat nimittäin kosolti ajattelun aiheita kysyttäessä, millaisten ehtojen vallitessa yksilö voi ylipäänsä asettaa kysymyksen identiteetistä, itsenä olemisesta. Tuskin on aivan väärin ajatella Habermasin haluavan estää modernin ihmisen identiteettiä murentumasta. Tässä mielessä hänen ajatteluaan voi avata myös ”hyvän elämän” käsitteen avulla. Myös häntä askarruttaa ihmisen minuuksen täyden ihmisyyden mielessä tai – hieman toisin sanoin – hän pohtii ihmisen mahdollisuutta kasvaa alamaisesta *kansalaiseksi*.

Habermasin tavalla käsitettyä ”hyvää elämää” on ilmeisen hankalaa hahmottaa muutoin kuin sosiaalisessa yhteydessä. Habermasin lähestymistavassa ”minuutta” ei etsitä psykofyysisen minän kautta, ei uskonnollisista taikka meditatiivisista näkökulmista. Ennen kuin jatkan Habermasin seurassa, hypään tämän osoittaakseni sivuraiteelle. Uskon sieltä löytyvän kiinnekohtia ymmärtää, mitä Habermas ajattelee.

JULKINEN TILA JA YKSILÖITYMINEN

Lainaan tässä tarkoituksessa muutaman rivin Risto Alapuron mainiosta teoksesta *Suomen synty* (1994). Alapuro kuvaa

suureksi murrokseksi kutsumaansa aikaa 1800-luvun lopulta 1930-luvulle ja kirjoittaa:

”Perinteisten siteiden sijaan ja pohjalle hahmottui sellainen alue, jolla ihmiset liittyivät yhteen muodollisesti tasa-arvoisina, määrittelivät itseään ja muita sekä ajoivat yhteiseksi kokemiaan asioita [...] Poliittiseen modernisoitumiseen kuului myös itse näyttämön synty, jolla suhteita säänneltiin. Muodostui sellainen julkinen tila, jossa ihmiset suhteuttivat elämänsä ehtoja yleisempiin kysymyksiin ja ohjelmiin, esittivät ja perustelivat mielipiteitä, kävivät keskustelua keinoista ja tavoitteista. Murrokseen liittyi yksilöityminen.”

Samana teeman kertoo kaunokirjallisuuden välinein Väinö Linna *Pohjantähdessä*. Halmeet, Kiviojat, Koskelat, jopa Leppäsen Preetti ja Laurilan Antto olivat jotakin sen yhteisyyden kautta, johon he kuuluivat. Vaikka aatetta ei olisi kokonaan ymmärtänyt tai vaikka sen olisi tulkinut kuinka väärin tahansa, aate oli ja yhdisti. Mutta se myös muovasi yksilöitä yhteisyydessä. Oli olemassa selkeästi ”minä” ja ”toinen”, Suomen syntyessä työmiehen ja porvari.

Alkoi Charles Tayloria lainatakseni modernin minuuden hahmottuminen. Taylorin mukaan moderni minuuksena on historiallisesti monikerroksinen kokonaisuus ja yritykset tämän monikerroksisuuden purkamiseen tekevät väkivaltaa sille kulttuuritraditille, joka meidät on tuottanut.

Takaisin Habermasiin. Hän on nimittäin kiinnostunut juuri siitä Alapuron mainitsemasta julkisesta tilasta, jossa yksilöllisyys muodostuu. Erityisesti Habermasia näyttävät askarruttavan uhat, jotka varjostavat yksilöllisyyden muodostumiselle välttämätöntä julkista tilaa.

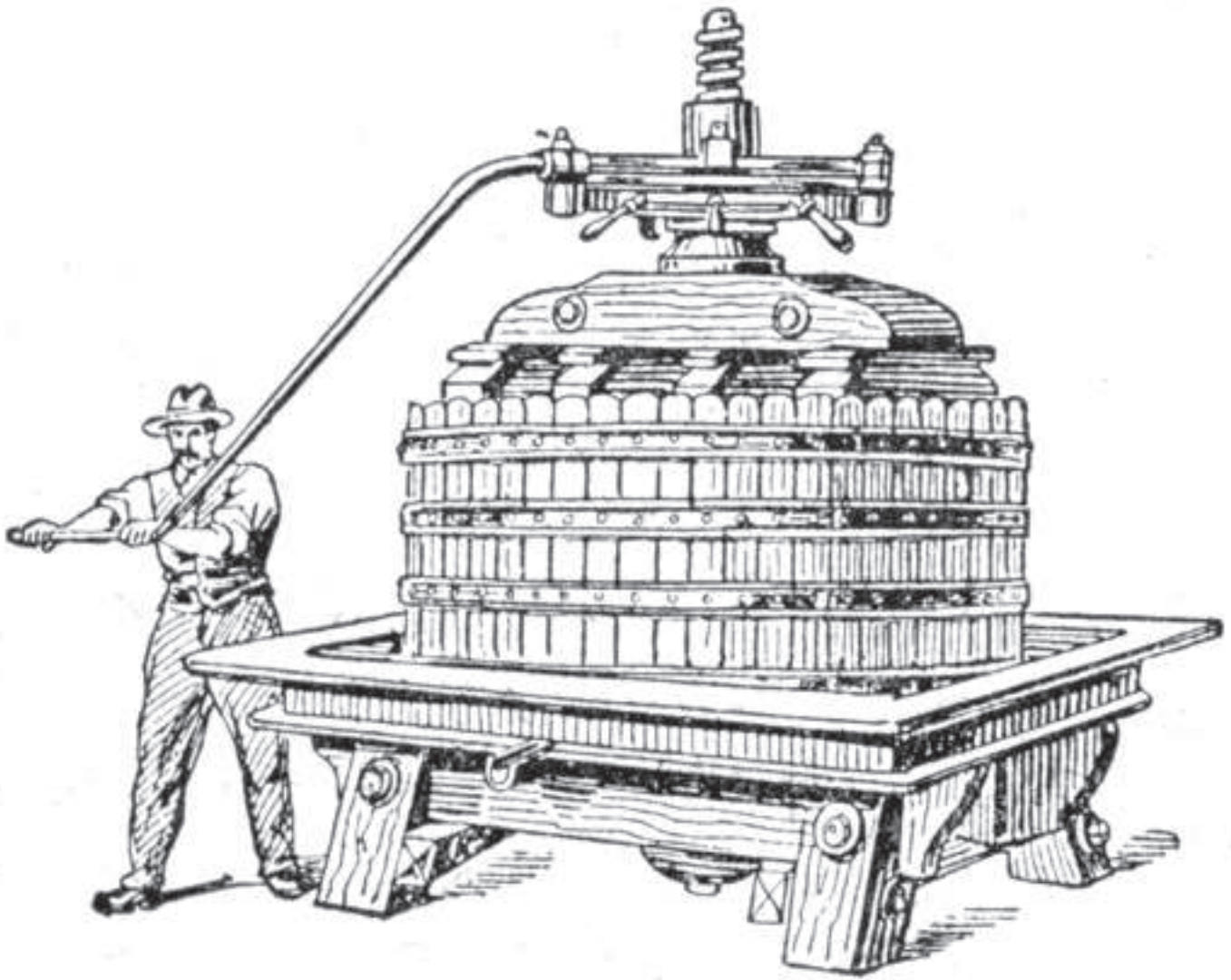
Edellä kutomani sidos suomalaisen todellisuuteen on samalla yritys karistaa lukijasta kuvitelma, että olen kiinnostunut ”filosofiasta sinänsä”, sen tarjoamasta ajatusvoimistelusta. Minulle filosofia on tapa hahmottaa omaa olemistani maailmassa ja tapa välittää tuo hahmotustapa ammattitovereilleeni. En siis edes yritä kertoa, mitä Habermas mahdollisesti siitä ja siitä *todella* sanoi. Olen enemmänkin kiinnostunut siitä, minkä tyyppisiä välineitä Habermasin ajattelu tarjoaa, jos otetaan käyttöön valitsemani identiteetin puolustamisen näkökulma.

Habermasin tarjoamia välineitä ei voi hahmottaa kuvaamatta lyhyesti niitä yhteiskuntafilosofisia lähtökohtia, joista hänen vastauksensa käsittelemääni teemaan voidaan johtaa.

Valitessani ”hyvän elämän” näkökulman jätän likimain kokonaan sivuun sen Habermasin, joka on itselleni oikeusfilosofina ollut arvokkain eli rationaalisen harkinnan teorian. Näin siitä huolimatta, että juuri sitä kautta arvelen voitavan koko lailla paljon tarkentaa vastausta siihen, kuka minä olen. Kokonaan en kuitenkaan osaa, kuten kohta havaitsemme, karistaa ajatuksistani oikeusfilosofian sävyjä. Ne näkyvät, jos eivät muussa, niin valitsemisiani esimerkeissä ja loppuehdotuksissani.

Habermas ei varsinaisesti tarkastele teorian missään osassa nykytilaan johtaneita historiallisia prosesseja eikä kuvaa esimerkiksi yhteiskuntasuhteiden genesisistä, vaikka hän edellyttää tietyn yhteiskunnallisen tilan ja yhteiskunnallisen muutoksen olemassaolon. Hänen käsitteistönsä on tyyppillisesti filosofinen, mutta sitä hyväksi käyttäen on *mahdollista* esittää myös konkreettisia yhteiskuntasuhteita ja varsinkin yhteiskunnan ja julkisen vallan välisiä suhteita koskevia väitteitä.

Keskityn niiden muotoilemiseksi muutamaan pääjuonteesseen Habermasin ajattelussa. Tärkein niistä on erottelu systeemin (järjestelmän) ja elämämaailman (*Lebenswelt*) välillä. *Lebenswelt* edustaa ihmisen arkitodellisuutta, jossa voidaan ero-

tella edelleen yksityisyys ja julkisuus. Yksityisyyden piiriin kuuluvat kaikki ihmistä yksilönä koskevat asiat, hänen tunteensa, toiveensa, uskomuksensa, myös hänen uskontonsa. Julkisuus puolestaan voi olla kulttuurista julkisuutta, jonka alueella tapahtuu kulttuurinen uusintaminen, tradition tunnistaminen, säilyttäminen ja siirtäminen edelleen. Arkitodellisuudessa ilmenevä julkisuus voi olla luonteeltaan myös poliittista julkisuutta, joka ilmenee sosiaalisena integraationa ja ihmisen sosiaalistumisena.

LEBENSWELT JA SYSTEEMI

Ei ole suuriakaan vaikeuksia käyttää elämismailman esimerkkinä *Pohjantähden* arkista maailmaa tai kuvata sitä Alapuron termein. Suomen syntyessä muodostui, Alapuroa vielä uudelleen lainatakseni, ”sellainen julkinen tila, jossa ihmiset suhteuttivat elämänsä ehtoja yleisempiin kysymyksiin ja ohjelmiin, esittivät ja perustelivat mielipiteitä, kävivät keskustelua keinoista ja tavoitteista”. Jotakuinkin noin voi ajatella habermasilaisen elämismailman julkisuusaspektin toimivan.

Olennaista *Lebensweltissä* on, että ihmiset ovat kielen välittämässä vuorovaikutuksessa toisiinsa. Itse asiassa tässä on yksi habermasilaisen ajatustavan ytimistä. Aivan siitä riippumatta, katsotaanko loppuun saakka perustelluksi se tapa, jolla Habermas kielellisen vuorovaikutuksen hahmottaa. Habermasin mukaan kielen välittämä vuorovaikutus perustuu eräänlaiselle rationaa-

lisuusoletukselle, jota hän kutsuu kommunikatiiviseksi rationaalisuudeksi. Se mahdollistaa paitsi kielellisen vuorovaikutuksen myös *Lebensweltissä* itse asioista saavutettavan konsensuksen. Eräät filosofit puhuvat Habermasin ajatuksia pohtiessaan myös ”reilusta kompromissista”. En ota kantaa tähän puhetapaan.

Tässä yhteydessä on välttämätöntä tehdä vähäinen syrjähyppy kommunikatiivisen rationaalisuuden teoriaan, vaikka muuten jätänkin sen esityksestäni sivuun. Habermas kehittää eräänlaisen ideaalimallin siitä, millaisten ehtojen vallitessa *Lebensweltissä* on mahdollista saavuttaa rationaalinen konsensus (tai ääritapauksessa yksimielisyys). Peruslähtökohdassaan Habermas on samoilla linjoilla kuin esimerkiksi J. R. Searle kuuluisassa puheaktiteoriassaan tai vaikkapa John Rawls kehittäessään ajatusta tietämättömyyden verhosta (*veil of ignorance*).

Ydinajatus on, että ideaalisessa tilassa vuorovaikutuksen tulee olla ulkoisista vaikutteista, ennen muuta pakosta vapaata. Amerikkalainen oikeus- ja yhteiskuntafilosofi Ronald Dworkin on konstruoinut oikeudellista harkintaa ajatellen ideaalisen toimijan, joka on paitsi pakosta vapaa omaa myös kaikki ne kyvyt, joita sivuvaikutteille immuuni harkinta taikka diskurssi vaatii. Dworkinin ideaalitoimija, Hercules tuomari (Hercules J), on kaikkietävä, kaikenosaava, pelkästään rationaalinen, hänellä on rajoittamaton aika käytettävissään harkintaprosessissa ja hän kykenee – mikä tärkeätä – vaihtamaan vastapuolensa kanssa rooleja eli kurkistamaan toisen ajatusmaailmaan.

Vaikka Habermas ei suorastaan viittaa Dworkiniin – eikä päinvastoin – dworkinilainen malli havainnollistaa tietyllä tarkkuudella sitä yleistä lähtökohtaa, jolle pakosta vapaa keskustelu rakentuu. Habermasin mallissa jokaisen rationaalisen kommunikaatiivisen prosessin on hyväksyttävä ehdot:

- (1) Jokaisella on oikeus osallistua diskurssiin,
- (2) jokaisella on oikeus riitauttaa esitetty väite ja esittää vastaargumentteja ja
- (3) ketään osanottajista ei saa hallita ulkoisilla eikä sisäisillä pakotteilla.

Tämäntapainen ideaali ”herruudesta vapaasta keskustelusta” on mitta tai malli kaikille arkisen elämistodellisuuden konkreettisille harkinta- ja keskusteluprosesseille. Se on myös malli tai mitta ihmisten aidolle kohtaamiselle, sanalla sanoen sille, kuinka täysi kansalaisuus voi toteutua täyden osallistumis-oikeuden muodossa.

Oikeusajattelun teoriassa juuri rationaalisen harkinnan teorialla on ollut parin viime vuosikymmenen aikana pitkälle suuntaava rooli. Kommunikatiivinen rationaalisuus ja siihen perustava rationaalisen harkinnan teoria on myös muotoillut suomalaista oikeudellista julkisuutta. Tuomioistuimet ovat näet omaksuneet kiitettävästi vaatimuksen hyvin perustelluista päätöksistä. Oikeuslaitos on siirtynyt habermasilaisittain ilmaisten aitoon diskurssiin. Se puolestaan on tehnyt mahdolliseksi dialogin kansalaisten ja tuomiovaltaa käyttävän viranomaisen välillä.

Palatkaamme takaisin systeemiin ja elämismaailman suhteisiin. Habermas katsoo, että *Lebensweltistä* on irtautunut kaksi osajärjestelmää, kaksi systeemin osaa. Ne ovat talous ja julkinen hallinto (valtio). Edellisessä ihmisten (kansalaisten) kielellisesti välittyvän vuorovaikutuksen korvaa raha. Julkisen hallinnon puolella korvaava elementti on valta. Ihmisiä hallitsevat raha ja (poliittinen) valta.

Oikeuden rooli systeemissä on ohjata yhtäältä rahamedian välittämää taloutta ja toisaalta julkisen vallan käyttöä. Siinä on myös yksi yhteiskuntasuhteiden oikeudellistumisen ulottuvuus. Meitä hallitaan enemmän ja enemmän oikeudellisin normein.

Habermasin mukaan systeemi on murentanut ja murentamassa elämismaailman rakenteita. Byrokrazia ja raha ovat tunkeutuneet elämismaailmaan, ”kolonialisoineet” sen, kuten Habermas sanoo. Tämä on vaarantanut elämismaailman olenaisimman piirteen, ihmisten välisen luontaisen vuorovaikutuksen. Arkielämän tasolla tätä on saatettu kuvata termein ”ylisääntely”, ”asiantuntijavalta”, ”markkinamekanismien ylivalta” jne.

Järjestelmä on tunkeutunut elämismaailmaan useaa eri tietä. Julkisuus manipuloi ihmiset erilaisin suostutteluargumentein ajattelemaan systeemin ehdoilla. Ja näin ihmiset myös saadaan luottamaan järjestelmään. Käyttääkseni saksalaisen sosiologin Niklas Luhmanin sanoja, syntyy yleinen systeemi luottamus. Kunhan etuni on turvattu, kun saan oman taloudellisen asemani säilytettyä, tuen systeemiä riippumatta siitä, paljonko se todella antaa minulle päätösvaltaa.

Kannattaa huomata, että pohjimmaltaan tätä systeemiin ylivaltaa vastaan protestoivat globalisaatiota vastustavat (anarkistiset) liikkeet. Ja juuri siksi on niin huolestuttavaa, ettei sen osapuolen ääntä edes kuunnella vaan annetaan vesitykkien puhua.

ELÄMISMAAILMAN KOLONIALISOITUMINEN

Monet systeemin tuotoksista ovat toki ihmisten lyhyen tähtäyksen tavoitteiden mukaisia. Hyvän esimerkin tarjoaa kilpailukyky. Se on nykyisen talouden ja sitä koskevan lainsäädännön

avainkäsitteitä. Ihmisten valtaenemmistö on manipuloitu toimimaan kilpailukyvyn ja sen sukulaiskäsitteiden ehdoilla, välittämättä esimerkiksi lajin säilymisen takaavista arvoista ja päämääristä. Näin *Lebensweltin* oma, vuorovaikutukseen ja keskusteluprosesseihin perustuva poliittinen julkisuus joutuu kasvavassa määrin ulkoa ja ylhäältä ohjatuksi.

Elämismaailman poliittinen ja kulttuurinen julkisuus on tendenssimäisesti murentunut toistakin kautta. Arkitodellisuus on byrokraatisoitunut. Asiaa voi kuvata myös niin, että kansalaisyhteiskunta valtiollistuu sitä enemmän, mitä vahvemmin byrokraatia tunkeutuu arkitodellisuuden julkisuussfääriin. Byrokraatia ei ainoastaan määritä menettelyjä (keinoja), vaan se ohjaa tavoitteellisesti sosiaalisten ja kulttuuristen prosessien kulkua. Ihmisten väliset suhteet muuttuvat vuorovaikutussuhteista hallinnollisiksi suhteiksi ja kansalaisesta tulee alamainen. Yhteiskunnan läpikotainen byrokraatisoituminen ei kunnioita arkitodellisuuden osajärjestelmien omalakisuuksia ja autonomiaa.

Erityisen hyvin Habermasin toteamukset näyttäisivät kuvaavan suomalaisen hyvinvointivaltion rakennusvaihetta. Tällöin sääntelyn painopiste on liki kokonaan viranomaisten välisten toimivaltasuhteitten muotoilussa ja viranomaisten vallankäytön rajojen määrittelyssä. Sen sijaan yksityisen kansalaisen oikeuksia ja velvollisuuksia ei juurikaan säännelty. Tästä kertoo korutonta kieltä se, että yksi ja sama valtion toimikunta purki 1980-luvun lopulla kerralla 50 000 tarpeetonta viranomaissuhteita säänneltyä normia. Mutta itse byrokraatisoitumismalli elää edelleen. Esimerkiksi ihmistä kuluttajana sääntelevät monet byrokraattiset rajoitukset ja vastaavasti häntä turvaavat erityiset suojamekanismit: kuluttajansuoja, kuluttajaneuvonta, kuluttajavalituslautakunta jne.

Monetarisoituminen näkyy yhtä selvästi, jopa voimakkaampana kuin byrokraatisoituminen. Poliitikko nojaa vahvasti taloudellisiin mittareihin, joiden yhteisenä nimittäjänä on valtion velka ja sen vähentäminen. Poliittisessa julkisuudessa ei käydä arvokeskustelua taloudellisten mittareiden soveltamishedoista. Pelkät mittarit riittävät päätösten perusteiksi.

Tämäntyyppiset byrokraatisoitumiseen ja monetarisoitumiseen kytkeytyvät mekanismit ovat olleet omiaan häivyttämään poliittisesta julkisuudesta aidon poliittisen (arvo)keskustelun. Se on puolestaan merkinnyt poliittisten ryhmien ja puolueiden välisen erojen liudentumista. Manipuloidussa poliittisessa julkisuudessa kaikki näyttää ikään kuin samanlaiselta. Todellisuudessa ei enää ole poliittisia jännitteitä, ja jos niitä näyttää olevan, ne ovat median luomia keinotekoisia eroja, joilla ei ole mitään tekemistä aidon poliittisen erimielisyyden kanssa. Kansalaisen on tällaisen tilanteen vallitessa mahdoton tehdä poliittista valintaa.

Habermas kuitenkin katsoo, että elämismaailman kommunikaatiiviset rakenteet ovat sängen vastustuskykyisiä ja juuri se asettaa systeemin ylivallelille rajat. Sosiaalista kanssakäymistä (integraatiota) välittävät normit ja moraalitajunta estävät *Lebensweltin* täydellisen kolonialisoitumisen. Tällä on yhteys siihen, että aika ajoin luottamus systeemiin horjuu. Itse systeemi ja sen tuotokset joutuvat epäilyksenalaisiksi, mikä antaa hengähdysaikaa *Lebensweltin* perusrakenteitten elpymiselle.

Tässä suhteessa on kiintoisaa panna merkille ihmisten horjuva luottamus politiikkaan ja vaikkapa oikeuslaitokseen. Kysymys on manipulatiivisen julkisuuden käänteisvaikutuksesta. Julkisuus iskee säröjä itse systeemiin ja systeemi luottamukseen. Tässä mielessä uskaltanee väittää, että manipulatiivisen julkisuuden voima habermasilaisessa mielessä on kaksisuuntainen: systeemiä vahvistava ja systeemiä koetteleva. Yleinen tendenssi kuitenkin on, niin arvelen Habermasin vastaavan, selkeästi elämismaailmaa kolonialisoiva.

Juuri siinä voidaan nähdä Habermasin huoli identiteetin katoamisesta. Kun elämismailma kolonialisoituu riittävän pitkälle, ei yksilöllä ole enää kehystä, jonka varassa hän voi vastata kysymykseen, kuka minä olen? Olemme ikään kuin kiertyneet Alapuron kuvailemaa Suomen syntyä edeltävään aikaan, mutta aivan eri syistä. Elämismailman ohentuessa yksilön mahdollisuus tunnistaa omat mahdollisuutensa ja omat rajansa ohentuvat. Ihmiset joutuvat ymmälle ja ovat pakotettuja omaksuma, tahtoivat tai eivät, pelkän luottamuksen systeemiin.

Onko tästä kehästä ulospääsyä? Habermas näyttäisi olevan ainakin tietynasteisesti optimisti. Saadaksemme otteen hänen vastausehdotuksestaan on lyhyesti kuvattava eräs ihannetila, josta eurooppalaiset yhteiskunnat ovat erkaantuneet. Ensi vaiheessa voidaan sanoa valtion yhteiskunnallistuneen ja sitten yhteiskunnan valtiollistuneen – jotakuinkin siten kuin äsken kuvattiin.

Valtio yhteiskunnallistui, kun lainsäädäntövaltaa käyttävän kansanedustuslaitoksen asema vahvistui. Tuloksena oli lainsäädäntövaltio, jota länsi-eurooppalaiset valtiosäännöt yhä vielä periaatteessa edustavat. Tämä ideaalimalli lähtee siitä, että lakien sisältö muovautuu erityisessä argumentointiprosessissa. Se käydään osaksi kansanedustuslaitoksessa eri voimaryhmittymien välillä, osaksi parlamentin ulkopuolisessa julkisuudessa. Koko prosessin tavoitteena on rationaalinen konsensus, tulos, joka perustuu asia-argumenteille ja joka takaa kulloisessakin tilanteessa maksimaalisen oikeudenmukaisuuden.

Malli toimii tilanteessa, jossa yhteiskunnassa on mahdollista muodostaa kilpailevia poliittisia puolueita ja ryhmiä, jotka kilpailevat perusteiden painavuudella, eivät manipulatiivisin keinoin. Pelkkään valta-asemaan perustuvien etunäkökohtien ja ryhmäintressien ajaminen ei kuulu lainsäädäntövaltion ideaaliin.

Tällainen lainsäädäntövaltio voi toimia ainoastaan oloissa, joissa on mahdollista tehdä ero yhteiskunnan ja valtion välillä. Mallin toimivuus heikkenee sitä mukaa kuin valtio puuttuu yhteiskunnan toimintoihin ja julkisuus lakkaa olemasta argumentoiva ja muuttuu luonteeltaan manipulatiiviseksi.

Habermasilaisessakin mallissa on myönnettävä, että yhteiskunnan monimutkaistuu, ongelmien käydessä yhä globaalimmiksi ja muutostahdin entistä kiivaammaksi suurin osa päätöksistä saa uskottavuutensa (legitimiteettinsä) systeemiluottamuksen pohjalta. Ei voida ajatella, että jokainen yksittäinen ratkaisu kävisi lävitse vapaan ja rationaalisen keskustelun. Parlamentin ulkopuolinen julkisuus on tässä katsannossa ilmeisen pysyvästi manipuloitua julkisuutta. Siltikään Habermas ei luovu toivosta.

On näet olemassa paljon sellaista lainsäädäntöä, monia sellaisia poliittisia päätöksiä, jotka vaikuttavat välittömästi elämismailmaan eli kulttuurin uudistamiseen, sosiaaliseen integraatioon ja sosialistumisprosesseihin. Tältä osin elämismailman kriittinen funktio saa lisääntyvää merkitystä. Päätöksiä tulee voida punnita arkitodellisuuden kulttuurista ja poliittista julkisuutta vasten. Ratkaisut ovat hyväksyttäviä ainoastaan elämismailman piirissä käytävän rationaalisen keskustelun tuloksena.

Se edellyttää, että rationaalinen keskustelu elämismailman puitteissa todella on mahdollinen. Niin kauan kuin päätösten hyväksyttävyyys perustuu systeemiluottamukseen ja poliittinen julkisuus on täysin manipuloitua, noin ei voi olla asian laita. Jotta vapaan keskustelun ideaalista tulisi totta, on Habermasin mielestä raivattava esteitä nimenomaan kommunikatiivisen rationaalisuuden tieltä.

Käytännössä se tietää systeemin (politiikan) ja elämismailman (kansalaisyhteiskunnan) välisen vuoro vaikutuksen

lisäämistä. Sen voi periaatteessa ajatella tapahtuvan politiikkaan osallistuvien puolueiden sisäistä demokratiaa vahvistamalla. Nähtävissä oleva tulevaisuus ei kuitenkaan anna kovinkaan lupaavia viitteitä sellaisesta kehityksestä.

Jos mielitään keventää byrokratian otetta elämismailmasta, lieneekin lupa ajatella – ja toivoa – kolmentyyppisiä mahdollisuuksia. En ota kantaa niiden realismuuteen, enkä edes väitä että Habermas tarkasti ottaen ajattelisi niitä. Ehdotukset ovat kuitenkin johdettavissa siitä ajatusmallista, jota tässä on kuvattu habermasilaisena. Tarkoittamani ulospääsytiet ovat seuraavat:

- Elämismailmaa kahlitsevien hallintorakenteitten purkaminen. Tätä on nimitetty delegalisoinniksi ja debyrokratisoinniksi. Osin sitä on jo tapahtunutkin esimerkiksi kouluhallinnon piirissä.
- Päätösvaltaa tulee siirtää alaspäin, mikä merkitsee samalla vallan hajauttamista. Kuntien roolin korostuminen lienee nähtävä siitä oireena, vaikka se ei olekaan tulosta suunnitelmallisesta hajauttamispyrkimyksestä, vaan taloudellisen vastuun vierittämistä kuntien kannettavaksi – kaikkinne positiivisine ja negatiivisine seuraamuksineen.
- Kolmas keino saattaisi olla uusien itsehallinnollisten rakenteitten kehittäminen. Sitä heijastelee mm. maakuntien vahvistuva ote keskusvallan kustannuksella.

Näitäkin tärkeämpänä on usein nähty tarve etsiä eräänlaista kolmatta tietä täyden systeemiorjuuden ja täyden individualismin välistä. Se merkitsee kuvaannollisesti paluuta Suomen syntyyn. Vapaiden kansalaisliikkeiden vahvistuminen on siinä yksi uusi mahdollisuus. Silloin ainakin *Lebensweltin* arvo kasvaa systeemin kustannuksella. Tuleeko niin käymään, on enemmän futurologien kuin filosofien asia. Filosofi on tehnyt arvokkaan työn jo tunnistaessaan uhkia. Siinä Habermas on jättänyt painavan jäljen moderniin ajatteluun.

VIITE

- * Kirjoitus pohjautuu Tampere-talon *Suuressa filosofiatapahtumassa* keväällä 2001 pidettyyn esitelmään.

KIRJALLISUUS

- Aulis Aarnio (1987), *The Rational as Reasonable*.
Aulis Aarnio (1997), *Reason and Authority – A Treatise on the Dynamic Paradigm of Legal Dogmatics*.
Risto Alapuro (1994), *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*.
Cabra Apalategui & José Manuel (2000), *Argumentación Jurídica y Racionalidad en A. Aarnio*.
Jürgen Habermas (1981), *Theorie des kommunikativen Handelns: Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft I–II*.
Ronald Dworkin (1986), *Law's Empire*.
Urpo Kangas (1976), *Piirteitä Otto Brusiiin ajatusmaailmasta*.
Luc J. Wintgens (2000), *The Law in Philosophical Perspectives*.